

АНДРІЙ ВАСИЛЬОВИЧ НІКОВСЬКИЙ: ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ
ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

У статті аналізується життєвий шлях, громадсько-політична та наукова праця відомого діяча українського ліберального руху першої третини ХХ ст. Андрія Ніковського.

Ключові слова: Єфремов Сергій, Ніковський Андрій, газета «Нова Рада», Українська Центральна Рада, Українська партія соціалістів-федералістів, «Спілка визволення України».

Кожен період історії України відзначений іменами відомих українських діячів, які з надзвичайною працелюбністю та наполегливістю відстоювали національні інтереси українського народу у культурницько-просвітницькій, публіцистичній та науковій сферах. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. одним з таких сподвижників був Андрій Васильович Ніковський. Його активна суспільно-політична діяльність припала на найбільш складні періоди української історії ХХ ст. – початок 1900-х рр. та час національно-визвольних подій 1917–1921 рр.

Актуальність даної статті полягає в тому, що на теперішній час немає комплексного дослідження, присвяченого непересічній особі А. Ніковського, який зробив вагомий внесок у розвиток українського національного руху, проводив активну видавничу та наукову роботу. Джерельною базою даної публікації стали спогади Є. Чикаленка [9; 10], О. Лотоцького [6], матеріали Галузевого державного архіву СБУ (ГДА СБУ) [2; 3; 7]. Щодо наукових досліджень, то це, насамперед, праці Д. Дорошенка [4], В. Верстюка [1], А. Трубайчука [8] та інших дослідників, які епізодично розглядали окремі аспекти діяльності А. Ніковського.

Метою статті є аналіз маловідомих сторінок життя та суспільно-політичних здобутків А.В. Ніковського в першій третині ХХ ст.

Ніковський Андрій Васильович (псевдоніми – А. Яринович, А. Ганаскович, А. Василько, Приходько, Стефанович Йосип, криптоніми – А.В., А.Н., В.А., А., В. народився 14 жовтня 1885 р. в болгарському селі Малий Буялик Херсонської губернії (тепер с. Свердлове, Комінтернівського району, Одеської області) в міщанській родині. Природна цікавість і активність притягнула юнака до Одеси, де він навчався на історико-філологічному факультеті Новоросійського університету. Робота в Одеській громаді українофілів, зацікавлення публіцистикою привели А. Ніковського до Києва, де він зміг всебічно розвинути свої організаційні здібності. А. Ніковський приєднався до творчого колективу газети «Рада». Після відходу від редакторської роботи Павловського, Ф. Матушевського і

С. Єфремова Є. Чикаленко зупиняє свій вибір на молодому і перспективному А. Ніковському, який брав участь у редагуванні видання протягом останніх років (1913–1914) [т. 59, арк. 10–11]. Окрім «Ради» він також долучався до роботи журналів «Літературно-науковий вісник» (1914), «Основа» (1915), «Промінь», співпрацював з такими виданнями, як «Світло», «Україна», «Українська справа», «Степ», «Кооперативна зоря», «Громада». Працював разом із відомим українським діячем і публіцистом С. Єфремовим, якого він називає «людиною, якій неприйнятні компроміси, людини величезної моральної чистоти і сили, і в очах чесного і принципового діяча, совістю української передової громадськості дореволюційної епохи» [т. 59, арк. 11].

Загалом, на початку ХХ ст. відбувається становлення та формування світоглядних переконань А. Ніковського. Його навчання в Новоросійському університеті та робота в Одеській громаді розкрили великий потенціал юнака як здібного публіциста та організатора. Основою своєї роботи він обирає журналістику і наукові дослідження у літературознавчій сфері. Переїзд до Києва фактично відкрив перед А. Ніковським нові можливості для втілення своїх творчих задумів.

Подібно до багатьох сучасників А. Ніковський вважав за доцільне поєднувати культурно-просвітницьку і наукову роботу з громадсько-політичною. Протягом 1911–1917 рр. він входив до складу ТУП, яке задекларувало себе ліберальною організацією, що відстоювала право українського народу мати власну демократичну республіку у складі Російської держави. В період свого піднесення ТУП мало в Києві 14 груп і ще близько 20 в інших містах України та Росії. До Ради організації входили такі відомі українські діячі, як М. Грушевський, Є. Чикаленко, Л. Жебуньов, С. Єфремов, Ф. Матушевський. Двічі на рік представники об'єднання проводили з'їзди, які відбувалися на квартирі Є. Чикаленка (вул. Благовіщинська, №56) [т. 59, арк. 20] та інших громадівців. Окрім політичної та редакторської роботи, А. Ніковський з 1916 р.

став працювати одним із уповноважених Комітету Всеросійського союзу земств і міст Південно-Західного фронту, який очолював інший представник ліберального українства – Ф. Штейнгель. Поряд із суспільно-політичною діяльністю новим захопленням А. Ніковського стали наукові дослідження у сфері українського мовознавства. У 1916–1918 рр. він підготував такі праці, як «Грамматика Івана Нечуя-Левицького» (1916) та «Український правопис. Частина 1. Словничок» (1918).

Протягом другого періоду своєї суспільно-політичної діяльності (1911–1916) А. Ніковський поступово входить до числа українських інтелектуалів, які беруть на себе нелегку ношу активізації національно-визвольного руху, поступової його переорієнтації від безпосередньо культурно-просвітницької праці до всесторонньої політичної роботи, спрямованої на пошук компромісу щодо автономії України з різноманітними загальноросійськими організаціями та ліберальними партіями.

Після Лютневої революції 1917 р. А. Ніковський став членом Київської ради об'єднаних громадських організацій, секретарем її виконавчого комітету. З квітня 1917 р. він стає членом Української Центральної Ради, входить до складу її Виконавчого Комітету (з 6 липня 1917 р. Малої Ради). У 1917 р. ТУП розпався на декілька частин, з найбільшої його частини сформувалася Українська партія соціалістів-федералістів (УПСФ), до складу якої С. Єфремов залучив як заступника А. Ніковського.

23 червня 1917 р. Андрій Васильович був обраний заступником (товаришем) голови УЦР М. Грушевського. Провідний діяч, головний редактор партійного органу УПСФ – газети «Нова Рада» протягом 1917–1919 рр. У зв'язку з жовтневими подіями у Петрограді 1917 р., в результаті яких Тимчасовий уряд було усунуто більшовиками, А. Ніковський увійшов до складу Крайового комітету з охорони революції в Україні, утвореного 7 листопада 1917 р. на закритому засіданні Малої Ради та представників революційних організацій України з метою перебрання функцій центральної влади в Україні від Тимчасового уряду до УЦР.

А. Ніковський схвально відгукнувся про III Універсал УЦР, однак у січні 1918 р. він разом з С. Єфремовим виступив рішуче проти прийняття IV Універсалу, вважаючи його схвалення «скороспілим актом», який може мати негативні наслідки для України. Протягом березня–квітня 1918 р. Андрій Васильович активно критикував у газеті «Нова Рада» внутрішню політику уряду В. Голубовича,

нерішучість керівництва УЦР у проведенні аграрної реформи, затягування скликання Українських Установчих зборів та прийняття Конституції УНР [т. 59, арк. 20].

Після гетьманського перевороту став одним із організаторів створення 21 червня 1918 р. Українського національно-державного союзу (УНДС), до складу якого увійшли представники українських політичних партій (УПСФ, УСДРП, УПСР, УПСС) і культурно-громадських, професійних організацій (Селянської спілки, Учительської спілки, Правничого товариства, Союзу залізничників, Поштово-телеграфного союзу, Лікарської спілки, «Просвіти», Всеукраїнського земський союз тощо). А. Ніковський був першим головою УНДС, з 18 вересня 1918 р. – членом президії Українського національного союзу (УНС).

Водночас із громадсько-політичною роботою А. Ніковський займався також літературно-критичною діяльністю. В 1919 р. була опублікована його книжка блискучих критичних нарисів «Vita Nova» про тодішніх поетів-новаторів П. Тичину, М. Семенка, Я. Савченка і М. Рильського.

Після відступу денікінців і вступу до Києва більшовиків А. Ніковський входить до складу нелегальної організації, яка була створена у березні 1919 р. для боротьби проти радянської влади і отримала назву Київський Громадський комітет. Група складалася з представників російських і українських політичних партій і організацій – В. Прокоповича, В. Садовського, А. Ніковського, Саліковського, С. Єфремова та ін. Запрошували до організації за персональним принципом. Об'єднували усіх її учасників антибільшовизм та бажання побудувати на території України демократичну республіку. Основним пунктом платформи комітету було: представники соціалістичних партій згуртовуються навколо ідеї щодо «непризнання і активної боротьби з більшовиками» [т. 59, арк. 21, 109]. З початку свого заснування засідання таємної організації відбувалося в стінах ВУАН в кабінеті П. Стебницького, де збиралися її учасники – С. Єфремов, П. Стебницький, А. Ніковський, В. Прокопович, Л. Чикаленко, Ю. Дзаславський, та ін. [т. 59, арк. 52].

Наприкінці 1919 – на початку 1920 рр. А. Ніковський став одним із активних співробітників Української академії наук. Однак пропрацював там недовго, оскільки С. Єфремов, після переговорів з С. Петлюрою, запропонував йому «в ім'я громадської дисципліни» вступити до нового уряду [т. 59, арк. 12, 21]. З 26 травня 1920 р. А. Ніковський

був призначений головою Директорії міністром закордонних справ Української Народної Республіки. В еміграції очолював комісію з розроблення конституції УНР у Варшаві, був членом української делегації на переговорах з представником російських емігрантських організацій Б. Савенковим про спільні дії, внаслідок яких було підписано угоду про взаємне визнання УНР і Російського політичного комітету та окремо розроблено велику військову конвенцію.

Отже, протягом третього періоду суспільно-політичної та наукової діяльності А. Ніковського відбулася значна зміна пріоритетів. Найбільше часу він присвячував політичній роботі, наступними за часом займала публіцистика і літературознавча робота.

Після відставки з урядової посади А. Ніковський, у жовтні 1922 р., у листі до С. Єфремова, проаналізував причини невдач УНР і С. Петлюри і прийшов до висновку про важливість звичайної культурно-просвітницької роботи [т. 59, арк. 26]. Найголовнішою потребою часу він також вважав безпосередню працю в Україні для втілення ідеалів незалежної держави. Звертаючись до Сергія Олександровича, А. Ніковський піддав гострій критиці С. Петлюру, В. Винниченка, М. Грушевського та висловив думку про те, що зважаючи на обставини, бездоганим президентом Української республіки в майбутньому міг би по праву стати тільки С. Єфремов [т. 59, арк. 25]. Через деякий час Сергій Олександрович у листі запропонував А. Ніковському повернутися в Україну з огляду на послаблення з боку радянського керівництва та можливої наукової праці. С. Єфремов за приклад подавав М. Грушевського, який зміг приїхати в Україну і працювати у ВУАН. Вчений писав Андрію Васильовичу про те, що особисто буде звертатися до представників влади щодо підтримки його кандидатури на повернення до УСРР [т. 59, арк. 26].

Постановою ВУЦВК 20 жовтня 1924 р. А. Ніковському дозволили повернутися в Україну. Перші чотири місяці після приїзду до Києва він проживав у квартирі С. Єфремова, а пізніше підшукав собі інше помешкання [т. 59, арк. 11]. Одразу після прийняття на роботу до ВУАН очолив правописно-термінологічну комісію, підготував і видав «Словник українсько-російський» (1927). Наукова робота настільки захопила А. Ніковського, що він вважав за потрібне займатися «не виключно академічною роботою, а науково-практичною, потрібною масовому користувачу». Зайнявся редагуванням і укладанням словників (ре-

дагував С. Сабалдиря, «Словник театральної термінології», «Російсько-український» і «Англійсько-український» словники іноземних термінів, брав участь у підготовці проекту «Українського Енциклопедичного словника»). З 1927 р. додатково займався виданням і редагуванням творів українських класиків – Лесі Українки (за ред. Б. Якубовського), писав вступні статті до видань «Бурлачки» І. Нечуя-Левицького (1926), «Миколи Джері» (1927), «Ніоби» О. Кобилянської (1927), «Оповідань» Т. Бордуляка (1927), «Конотопської відьми» Г. Квітки-Основ'яненка (1927), «Гамлета» В. Шекспіра (1928) та ін. Перекладав твори М. Гоголя, Джека Лондона, писав статті до їх українських видань [т. 59, арк. 12].

У 1924 р. С. Єфремов познайомив А. Ніковського з київським угрупованням вчених, письменників і громадських діячів – О. Дорошкевичем, В. Підмогильним, М. Зеровим, А. Кримським, Лободою, Новицьким, Липським та ін. Саме з такими людьми, на його думку, можна було працювати, незважаючи на їхню аполітичність, але щирі відданість творчій науковій праці [т. 59, арк. 40].

У лютому 1925 р. А. Ніковський приєднався до невеликої групи київської інтелігенції, яка щочетверга збиралася в будинку Л. Черняхівської «для обміну думками, відомостями про життя і культурну працю українського громадянства, оцінками біжучих подій і взагалі в тісному гурті своїх людей відпочити від теперішнього загального занепаду, культурного і морального» [т. 59, арк. 42]. Гурток засновувався для вільного обміну своїми думками, оцінками теперішніх подій і взагалі радянського побуту через неможливість в наявних обставинах обмінюватися інформацією серед ширшої громадськості. Засідання також відвідували – С. Єфремов, О. Тулуб, О. Черняхівський, П. Саксаганський та ін. [т. 59, арк. 44].

Так А. Ніковський став належати до числа людей, яких у 1929–1930 рр. звинуватили у створенні так званої антирадянської Спілки визволення України. Однак за два роки А. Ніковський вирішив більше не ходити на засідання групи Л. Черняхівської і став уникати наступних візитів, «бо не бачив там для себе чогось особливо інтересного» [т. 59, арк. 43].

За спогадами А. Ніковського, в розмовах з С. Єфремовим він постійно переконував, що частина ВУАН віддалена від життя і нічого не дає корисного суспільству. Безкінечно довго затягувалося вирішення правових питань, нічого не давалося молоді з історико-літературних досліджень, була пере-

вантажена й ускладнена робота по укладанню словників [т. 59, арк. 12].

Головування С. Єфремова в правлінні ВУАН, його участь у суперечках про кімнати і приміщення, в дискусіях щодо штатів і ставок окремим співробітникам, постійні конфлікти з групою М. Грушевського, непотрібна і безапеляційна опозиція «Харкову» в дрібницях, принципова опозиція будь-якому вітру з центру віддаляла від Сергія Олександровича багатьох цінних працівників. Серед них виявився й А. Ніковський, який вважав, що постійна конфронтація відштовхувала його від С. Єфремова – «не посварила, але охолодила» стосунки, в результаті чого вони спілкувалися лише щодо спільних наукових проєктів – «Словника Б. Грінченка» і «Академічного російсько-українського словника» [т. 59, арк. 12–13].

Незважаючи на відверту лояльність щодо радянської влади, А. Ніковський був підданий критиці з боку офіційної радянської преси як представник «внутрішньої еміграції» в Україні. 21 липня 1929 р. заарештований у справі СВУ разом з С. Єфремовим і засуджений до смертної кари, пізніше заміненої на 10 років позбавлення волі як один із можливих керівників Спілки визволення України [2; 3, т. 59, арк. 3]. Незважаючи на всю абсурдність поставлених йому на процесі закидів, він

«признався», що свою прихильну рецензію на відомий роман В. Підмогильного «Місто» написав з метою завербувати письменника в члени організації [7]. Покарання відбував на Соловках. По завершенню терміна ув'язнення, постановою Управління НКВС вирок скасували і справу закрили. А. Ніковського було звільнено 21 квітня 1940 р., після чого він жив у доньки в Ленінграді, де і помер під час блокади. Похований у братській могилі на Піскарьовському кладовищі.

Таким чином, А. Ніковський є цікавою багатогранною постаттю національно-визвольного руху в першій третині ХХ ст. Його активна громадсько-політична, видавнича діяльність сприяли розвитку й піднесенню національного руху українців. Наукова робота проявилася у найпотрібнішій у першій третині ХХ ст. сфері – унормування українського правопису та укладання різноманітних фахових словників, матеріали яких згодом були використані іншими українськими вченими, без зазначення внеску А. Ніковського. Політична позиція, участь у виданні українських газет і журналів, наукова діяльність А. Ніковського заслуговують більш детального комплексного вивчення, зважаючи на надто скромний внесок дослідників у висвітлення життєвого шляху цієї непересічної постаті.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Верстюк В. Діячі Української Центральної Ради: Біографічний довідник / В. Верстюк, Т. Осташко. – К., 1998.
2. Винувальний висновок у справі контрреволюційної організації «Спілка визволення України» (За звинуваченням С. Єфремова, В. Чехівського, А. Ніковського та інших). – Х., 1930. – 231 с.
3. ГДА СБУ, Спр. 67098 ФП (215471) «СВУ» (Ніковський А.В.), т. 59, ч. 1, 267 арк., ч. 2, арк. 268–496, ч. 3, 497–731.
4. Дорошенко Д. Мої спомини про давнє-минуле: 1901–1914 роки / Д. Дорошенко. – Вінніпег, Манітоба: Видавнича спілка Тризуб, 1949.
5. Життєпис А.В. Ніковського // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. – 1923. – Кн. 2/3.
6. Лотоцький О. Сторінки минулого / О. Лотоцький // Праці Укр. наук. ін-ту. – Т. 6 / Серія мемуари, Кн. 2–4. – Варшава, 1932. – Ч. 1.
7. «СВУ» Стенографічний звіт судового процесу СОУ – СВУ. – Х.: Пролетар, 1931. – 713 с.
8. Трубайчук А., Стрельський Г. Михайло Грушевський, його сподвижники й опоненти / А. Трубайчук. – К., 1996.
9. Чикаленко Є. Листування 1908 – 1921 роки / Є. Чикаленко, А. Ніковський – К., 2010.
10. Чикаленко Є.Х. Спогади (1861–1907) / Є.Х. Чикаленко. – Нью-Йорк: Вид-во Української Вільної Академії Наук у США, 1955.

© Леонід Могильний
(Київ)

АНДРЕЙ ВАСИЛЬЕВИЧ НИКОВСКИЙ: ЖИЗНЕННЫЙ ПУТЬ И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

В статье исследован жизненный путь, общественно-политическая и научная деятельность известного деятеля украинского либерального движения первой трети ХХ в. Андрея Никовского.

Ключевые слова: Ефремов Сергей, Никовский Андрей, газета «Нова Рада», Украинская Центральная Рада, Украинская партия социалистов-федералистов, «Союз освобождения Украины».

ANDRIY NIKOVSKYI: HIS LIFE AND SOCIO-POLITICAL ACTIVITIES

The article analyzes life, social, political and scientific activities of the Ukrainian-known figure in the liberal movement of the first third of the twentieth century. Andriw Nikovskyi.

Keywords: Sergiy Yefremov, Nikovskyi Andriy, the newspaper «Nova Rada», the Ukrainian Central Rada, the Ukrainian Party of Socialist Federalists, «Union for the Liberation of Ukraine».

До редакції надійшла 6.12.2012.

УДК:94(477) «1905/1907»

© Петро Опанащук
(Житомир)

**ВИСВІТЛЕННЯ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЙ 1905–1907 РР. НА СТОРІНКАХ ПРЕСИ
ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ**

У статті досліджено вплив першої російської революції на розвиток періодичних видань Волинської губернії, а також проаналізовано позиції їх редакційних колективів стосовно найбільш актуальних суспільно-політичних подій того часу.

Ключові слова: преса, Волинська губернія, революція, редакційний колектив.

На початку ХХ ст. преса була найпоширенішим та одним з найефективніших засобів впливу на широкі народні маси. Зростаюче зацікавлення громадськості Російської імперії змінами, які відбувалися в суспільно-політичному та соціально-економічному житті країни в 1905–1907 рр. не могло не позначитись на збільшенні інтересу й до центральних та регіональних періодичних видань.

Розкриття позицій, які займали редакційні колективи українських періодичних друкованих органів з приводу цілої низки актуальних для суспільства подій часів першої російської революції, дає можливість дати їм більш об'єктивну оцінку. Саме тому дослідження діяльності редакційних колективів періодичних видань, у тому числі й регіональних, аналіз їх впливу на громадську думку є актуальним при вивченні революційних подій 1905–1907 рр.

Українська історіографія містить ряд праць, у яких досліджено деякі аспекти впливу преси на суспільне та політичне життя Волинської губернії протягом 1905–1907 рр. До них можна віднести публікації Н. Сарاپин, Н. Сидоренко [16; 17], Р. Кондратюка, М. Костриці, Г. Мокрицького [8], І. Мілясевич [12]. Однак вплив революційних подій 1905–1907 рр. на волинську пресу у наведених працях висвітлено епізодично й тому це питання потребує подальшого вивчення. У зв'язку з цим головною метою даного дослідження є розкриття впливу подій першої російської революції на розвиток періодики Волинської губернії, а також висвітлення позицій редакційних колективів періодичних видань стосовно найбільш актуальних подій суспільно-політичного життя того часу.

На початку ХХ ст. у Волинській губернії загалом налічувалося 49 періодичних видань [10, с. 31]. Серед них найстарішими були «Вольнские губернские ведомости», започатковані ще в 1838 р. На початку ХХ ст. цей часопис виходив тричі на тиждень і вміщував на своїх шпальтах зазвичай офіційну інформацію, новини, статистичні дані, оголошення тощо.

Ще однією з найпоширеніших суспільно-політичних та літературних щоденних газет у Волинській губернії цього часу стала «Вольный», яка видавалася з 1879 р. Газета систематично висвітлювала найбільш актуальні питання, які хвилювали населення Волинської губернії. На її шпальтах також публікувалися економічно-статистичні звіти, широко висвітлювалися новини суспільно-політичного та культурного життя регіону, країни та світу в цілому [8, с. 219].

Поряд з тим, революційні події 1905–1907 рр. дали відчутний поштовх для створення нових впливових регіональних періодичних видань. Зокрема, в ці та наступні роки почали виходити громадсько-політичні газети «Вольнская жизнь», «Житомирская минута», «Жизнь Вольни», «Вольнские отклики», «Вольнская почта», «Вольнская земля», «Вольнское слово», «Голос Вольни», «Вольнская мысль» тощо. Спрямованість цих видань була різною і залежала від політичних поглядів їх видавців.

Для подолання інформаційного вакууму жителі Волинської губернії передплачували не лише місцеву пресу, але й київську. Серед цих видань також були як провладні, так і опозиційні. Наприклад, монархічними поглядами відзначалась газета «Киевлянин».